

JOHANNA
MATHESON
1900 - 1944

Et minneskrift

TRONDHEIM 1994

JOHANNA
MATHESON
1900 - 1944

Et minneskrift

Tekst: Einar Rædergård

© Trondheim folkebibliotek 1994
ISBN 82-91394-01-6

Utgitt med økonomisk støtte fra
Norsk Bibliotekforening

Omslagsbilde: Johanna Matheson (1932/33)
(Foto: Schrøder)

Trykk: Strindheim Trykkeri

Forord

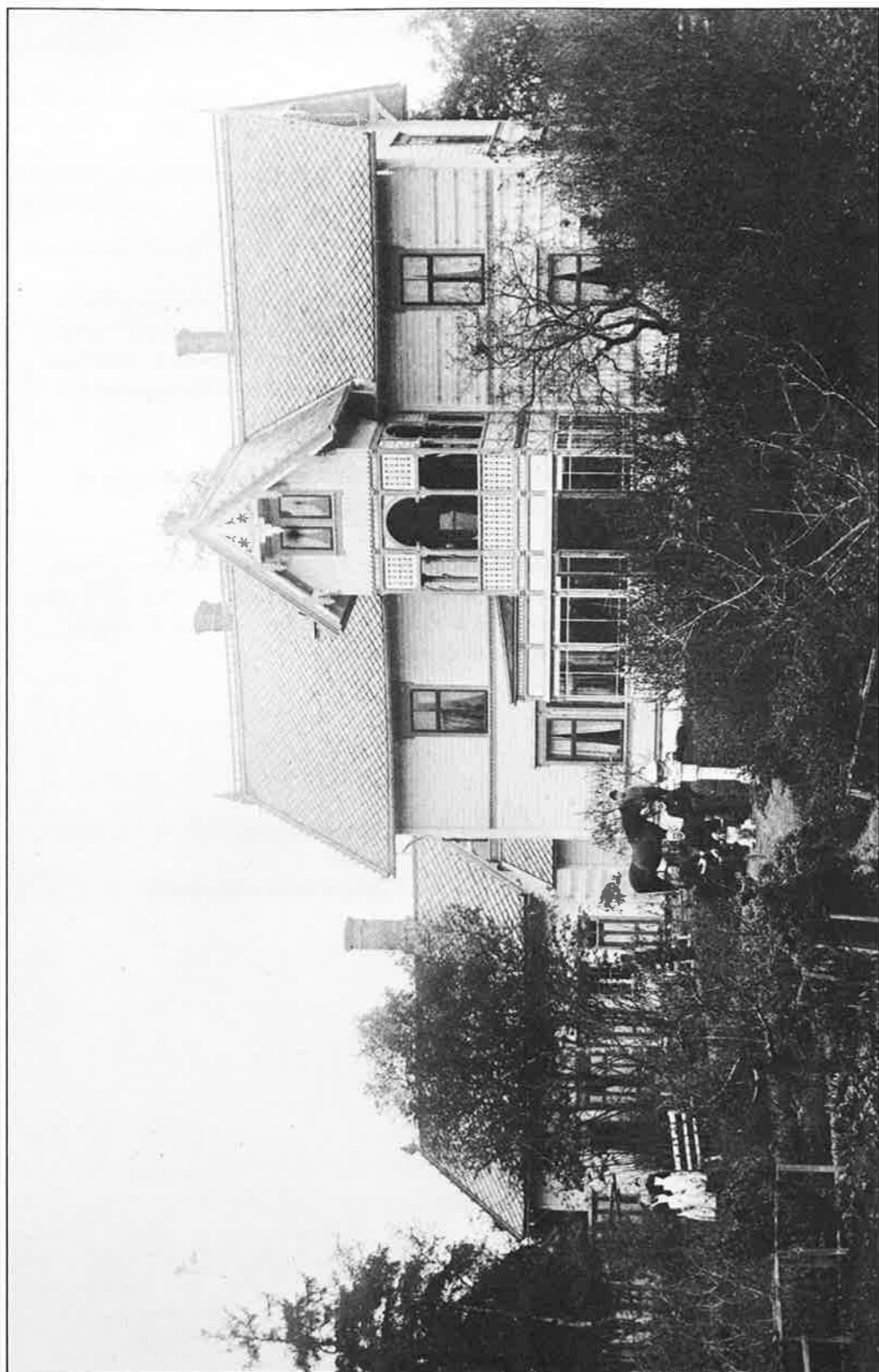
Da Norsk Bibliotekforening vedtok å samle fem mindre fond til stiftelsen «Norsk Bibliotekforenings fond», for mer effektivt å kunne bidra til medlemmenes faglige utvikling, var det samtidig noe som gikk tapt. Johanna Mathesons navn gjenfinnes ikke lenger i fondets navn, selv om intensjonen ved det fond som ble opprettet til hennes minne blir ivaretatt.

Av denne grunn, og like mye fordi dagens norske bibliotekmennesker trenger en klarere historisk bevissthet, finner vi utgivelsen av dette skriftet viktig.

Det er i 1994 50 år siden Johanna Matheson døde. En særskilt takk rettes til Meta Christensen, en av Johanna Mathesons medfanger fra Ravensbrück, som gjennom sin henvendelse til biblioteket bidro til at femtiårsminnet for Johanna Mathesons dødsdag blir markert med utgivelsen av dette skriftet.

Lisbeth Tangen
Biblioteksjef
Trondheim folkebibliotek

Trond Minken
Leder
Norsk Bibliotekforening

Gården Solheim på Rotvold. Ca. 1890. (Foto: Universitetsbiblioteket).

Olav Tryggvasons gate 14 i Trondheim heter Mathesongården på folkemunne. I dag holder Mox-Næss bokhandel til der. Men navnet holder gården etter firmaet J. Matheson. Jacob og (Johan) Christian Matheson etablerte seg med forretning i Trondheim i 1852. I 1861 kjøpte firmaet Olav Tryggvasons gate 14, og i 1891 lot de føre opp den imponerende gården som står i dag. Huset er bygd i en nyrenessanseaktig stil, og kan fortsatt vekke beundring med sitt monumentale preg og karakteristiske hjørnetårn. Firmaet Matheson var den første spesialforretning innen manufaktur i Trondheim. Før 1850 var alle slike foretak kombinert med kolonial og andre varegrupper. Og etter at det nye bygget var tatt i bruk, var det som om et pust av Paris hadde inntatt Trondheim. Firmaet drev stort, fra salg til produksjon, og har sysselsatt 60-70 personer i glanstida. Matheson var lenge markedsledende på området i byen. Men etter hvert fikk foretaket omstillingsvansker, og forsvant fra bybildet for godt tidlig på 1960-tallet.

Rundt århundreskiftet ble firmaet overdratt til to sønner og en bror av de to grunnleggerne. Christians sønn Birger var født i 1859, og han giftet seg med Sofie Sundland, datter av en trondheimsmegler, i 1895. De fikk to barn: Johanna, født 18. august 1900, og Thora, født 19. januar 1906. Etter at Christian døde i 1902, og hustru Thora (født Oppegaard) i 1905, arvet familien eiendommen Solheim ved Rotvoll i daværende Strinda kommune. I vintermånedene bodde de inne i byen, men store deler av året ble tilbragt på dette landlig beliggende stedet omtrent 4 km. øst for byen. Da Birger døde i 1935, ble Solheim solgt til Rotvoll sykehus. Villaen ble brukt som funksjonærbolig til et godt stykke ut på 1980-tallet. De tre gjenværende bygningene fra Solheim ble jevnet med jorda da Statoilutbygginga på Rotvoll tok til høsten 1991.

Alt tyder på at Johanna Matheson har hatt en god og trygg oppvekst i solid, borgerlig tradisjon. Det var stor sosial og kulturell aktivitet

Fra v.: Johanna Matheson, Birger Matheson, Frk. Stigel (en venn av familien), Thora Matheson. Fotografert 1921 (Foto: Universitetsbiblioteket).

rundt hjemmet på Solheim. Vinterstid ble det arrangert skirenn med deltakere i alle aldre og fasonger. Faren Birger var aktiv sanger i Trøndernes Mandssangforening og interessert medlem i Alliance Française. Engasjementet i manufakturbransjen førte til mange feretningsreiser, ikke minst til utlandet, og det hendte at døtrene fikk være med faren på disse reisene.

Johanna Matheson tok de to første gymnas-klassene i perioden 1917-19. På grunn av sykdom fikk hun imidlertid ikke fullført artium i denne omgangen. Utenlandsturene med faren hadde gitt mersmak og impulser, og 1921-22 oppholdt hun seg ett år i Tyskland. Her studerte hun tysk språk, kultur og litteratur, og fikk attest for solide ferdigheter og kunnskaper. I 1923 tilbragte hun 3 måneder i England. Dette utsynet mot de store europeiske kulturkretsene kom til å prege og understreke hennes intellektuelle legning. Men etter denne perioden med internasjonal orientering måtte hun begynne å tenke praktisk på framtida si i Norge. I 1926 gjennomgikk hun et årskurs i regi av Norske Kvinners Nasjonalråd. Fagkretsen her spente vidt, fra teoretiske fag som historie, psykologi, sosial lovgivning, sosialøkonomi og hygiene, til praktiske emner som elementær sykepleie, bokholderi, søm og maskinskriving. Kurset omfattet også praksisopphold ved Østmarka feriekoloni i Trondheim, og ved Pipervikens daghjem i Oslo.

Et yrkesvalg som kunne kombinere intellektuell og sosial legning ble et mål for Johanna Matheson. Bibliotekararbeid hadde tidlig fanget interessen hennes, og i 1927 ble hun tilsatt som assistent ved Lademoen filial, ved siden av Ila den tids filialer av Trondheim folkebibliotek. Som eneste ansatt fikk hun alt daglig ansvar for filialens drift. Filialen hadde ettermiddagsåpent, og i 10 måneder 1927-28 var hun elev ved hovedbiblioteket på formiddagstid i tillegg. Deretter kombinerte hun bibliotekararbeid med stilling som sekretær ved kontoret til

Nidaros bispedømme. Her var hun i 3 1/2 år, fram til våren 1932.

Hun var etter hvert blitt overbevist om at framtida lå i biblioteket, og hun ønsket nå å skaffe seg formell utdanning i yrket. Noen norsk bibliotekskole var ikke etablert på denne tida, så det var nødvendig å søke seg til utlandet for å få bibliotekareksamen. De fleste slike studier varte ett år, og blant de samtidige var det vanligst å velge London eller New York som studiested. For å bli antatt ved slikt studium i utlandet, var det imidlertid nødvendig med examen artium, noe Johanna Matheson ikke hadde fullført. Nå, i en alder av 32 år, ga hun seg i kast med det manglende sisteåret på gymnaset. På denne tida var dette ganske bemerkelsesverdig, og hennes besluttsomhet i denne fasen gjorde et sterkt inntrykk på alle som kjente henne. Hun hadde permisjon fra stillinga ved Lademoen filial i perioden fra januar 1932 til juni 1933, men hun kombinerte skolearbeidet med en del vikararbeid på biblioteket. I 1933 tok hun så endelig artium på latinlinja med meget tilfredsstillende resultat. Samme sommer deltok hun i et 3 ukers bibliotekkurs i Oslo, i regi av Kirkedepartementet, og høsten 1933 reiste hun til London for å studere til bibliotekar. *School of Librarianship* var et eget fakultet under University of London, og mange norske har studert der i denne perioden. Det var ikke så lett for ikke-engelskspråklige å oppnå de helt gode karakterene til denne bibliotekareksamenen, men Johanna Matheson presterte likevel å bli 5. beste student i faget *Library Economy*.

Tilbake i Trondheim ble hun nå tilsatt som 3dje assistent ved hovedbiblioteket. Bibliotekar-tittelen var fortsatt forbeholdt den øverste faglige lederen ved biblioteket. Først umiddelbart etter krigen ble de skolerte assistentene titulert bibliotekarer, samtidig som *sjefsbibliotekar* ble tatt i bruk for øverste leder. Ansiennitetsmønsteret ved Trondheim folkebibliotek i denne perioden synes ellers ganske

Trondheim rådhus, byens hovedbibliotek fra 1933. (Foto: Trondheim folkebibliotek).

entydig: Etter fartstid ved en av de to filialene, rykket en gjerne inn til hovedbiblioteket som assistent på laveste trinn. Deretter sto klatring i denne stigen for tur.

Både Thora og Johanna bodde fortsatt hjemme hos foreldrene. Da faren døde i 1935, flyttet Sofie og døtrene til Biskop Wexelsens gate 2 på Singsaker, der de leide andre etasje.

Johanna Matheson rykket opp som 2den assistent i juni 1936, og i september 1938 ble hun tilsatt som 1steassistent. Bibliotekaren, Astrid Hartmann, hadde nå to førsteassistenter under seg. Foran Johanna i løypa lå Mally Skancke, som skulle komme til å sette preg både på det lokale og nasjonale folkebibliote-

kvesen i flere tiår etter krigen. Johanna Mathesons dominerende arbeidsområde ble til å begynne med barneavdelinga, men etter hvert fikk hun allsidig praksis fra alle avdelingene ved biblioteket. Hun ble en avholdt kollega. Hun hadde store kunnskaper og lang erfaring, og kombinerte dette med hjelpsomhet, idealisme og godhet. *Hun har vist seg som en meget dyktig assistent, og har lagt for dagen en ganske sjelden interesse for sitt arbeid, ikke minst den sociale side av det*, skriver Astrid Hartmann i 1936. 35 år seinere husket også arbeidskameraten Margarethe Brun hennes sosiale anlegg og spesielt et eget talent som leilighetsdikter og versesmed, noe som også blir nevnt av slektninger.

9. april 1940 våknet Trondheims innbyggere til en ny hverdag. I løpet av natta hadde tyske krigsskip tatt seg inn fjorden, og i formiddagstimmene var det plassert tyske militære poster på de fleste strategiske steder i byen.

I de kaotiske og forvirrende ukene og månedene som fulgte, var det påkrevd med flere ekstraordinære hjelpetiltak overfor sivilbefolkninga. Sammen med enkelte andre av bibliotekets ansatte, ble Johanna Matheson avgitt til slikt arbeid. I april-mai drev hun med evakuering av barn og eldre i regi av Kvinne-nes Arbeidshjelp. Og i august-september var hun tidvis engasjert i arbeid for den kommunale forsyningsnemnda.

Også folkebiblioteket som institusjon fikk merke den nye situasjonen som følge av okkupasjonen. Lademoen filial ble stengt fra 9. april. Etter hvert ble filiallokalene tatt i bruk som opplagsrom for poteter og torv. Ila filial måtte også stenge fra april til september da Middelskolens lokaler var tatt i bruk til kaserne for tyske tropper, og publikum ikke lenger fikk adgang til biblioteklokalet. I oktober innfant politiet seg på hovedbiblioteket, med ei liste over «tyskfiendtlige forfattere hvis verker etter ordre fra politidepartementet skulle beslaglegges». Biblioteket fikk ikke åpne igjen før disse bøkene var fjernet. Dette arbeidet tok to dager. I første omgang gjaldt det 162 bind, som ble anbragt i to kasser som politiet kom og forseglet. Et problem representerte et visst antall bind som også sto på lista over forbudte bøker, men som var utlånt på dette tidspunkt. Disse ble inndratt etter hvert som de kom tilbake til biblioteket, «og 134 bøker venter nu på at politiet skal komme og beslaglegge dem», heter det i styreprotokol- len fra møte den 10.1.1941.

Utover høsten og vinteren 1940-41 ble tysk-vennlige personer satt inn i styre og stell på alle nivåer. Bibliotekstyret fikk også ny sammensetning. I august 1942 ble Ila filial stengt

permanent krigen ut, og fra november samme år ble barneavdelinga ved hovedbiblioteket tatt i bruk av brannvesenet. Først våren 1946 fikk Trondheim folkebibliotek disse lokalene tilbake. Lesesalen ved hovedbiblioteket var også tidvis satt ut av spill. Sommeren 1943 fungerte denne som kaserne for brannreserver.

Som for samfunnet ellers, ble altså drifta av folkebiblioteket ganske sterkt berørt som følge av okkupasjon og fremmedstyre. Johanna Matheson var ikke blant dem som fant seg best til rette med denne nye situasjonen. Hennes nasjonale sinnelag førte henne snart sammen med krefter som motarbeidet «nyordninga» og den tyske militærmakt. Etter hvert ble det etablert et illegalt nettverk som på forskjellig vis bidro til å svekke okkupasjonskreftene.

Et viktig ledd i dette arbeidet var å observere, spionere på og registrere alle bevegelser og innretninger som hadde betydning for de alliertes krigføring mot Nazi-Tyskland. Observasjoner av strategisk karakter måtte bringes videre til personer i riktige posisjoner, og resultatet kunne bli anfall og sabotasjehandlinger av stor betydning for krigsforløpet. Johanna Matheson ble etter hvert en av mange viktige brikker i det hemmelige etterretningsnett som ble bygd opp. Folkebiblioteket var et godt egnet sted å drive slikt arbeid i fra. Her kom og gikk det folk hele dagen, og i ly av denne dagligdagse travelheten kunne beskjeder og lignende gis og mottas uten at det kunne virke påtakelig. Kurerer oppsøkte Johanna Matheson, ga og fikk direktiver, og forsvant igjen i det stille. Etter hvert som krigen skred fram, ble det åpenlyst for tyskerne at det fantes en aktiv og effektiv heimefront «under jorda». Det ble satt mye inn på å knekke denne virksomheten. I Midt-Norge hadde tyskerne et farlig redskap i Henry Rinnan og hans medløpere. Med frie tøyler, stor kløkt og sluhet representerte Rinnanbanden en konstant fare for alle illegale kref-

Biskop Wexelsensgt. 2 på Singsaker. (Foto: Trondheim folkebibliotek).

ter. Ved hjelp av infiltrasjon og «negative» kontakter klarte de å sprengte mange ledd i etterretningsnett. Aktive motstandsfolk ble avslørt og arrestert, ofte mishandlet og torturert. I mange tilfeller var det enda verre skjebner som ventet på de som ble tatt. Høsten 1942 hadde vært en periode med mye sabotasje mot den tyske krigsmaskina. Som svar på dette, strammet tyskerne grepet. Oktober 1942 huskes av mange som den verste måneden under okkupasjonen. Det ble innført unntakstilstand i store deler av Midt-Norge. I Trondheim ble 10 personer plukket ut, arrestert og skutt som represalier og svar på sabotasjehandlinger. Tysk politi gikk til storaksjon, og aldri før under krigen hadde så mange blitt arrestert som nå.

Et av de viktigste målene for alliert etterretning disse månedene, var å få kartlagt bevegelsene til *Tirpitz*, den tyske marines kanskje farligste våpen i nordområdene. Tidligere på året hadde det kjente slagskipet ligget i dek-

ning i Fættensfjorden, ved Langstein. Som følge av etterretningsarbeid var posisjonen til skipet blitt kjent, og det ble utsatt for allierte flyangrep i april. *Tirpitz* ble så tvunget til å forlate sin bortgjemte base. Det var av stor viktighet at dens videre bevegelser ble fulgt, og i mange tilfeller var sivil etterretning av like stor verdi som den allierte militære.

Radiosendere var et viktig arbeidsredskap i dette arbeidet. Sendere ble bragt inn i Midt-Norge fra Sverige. Lokale kjentmenn fungerte som kurerer, og hadde også det farefulle arbeidet med å få utstyret fram til rette vedkommende. Siden våren 1942 hadde Tormod Morset fra Selbu holdt ei slik rute åpen. En del av det han hentet over fra Sverige, skulle bringes videre til Trondheim. Johanna Matheson var Tormod Morsets eneste kontakt i byen i denne perioden. Tre ganger oppsøkte Morset folkebiblioteket i Kongens gate, og fikk og ga beskjeder. Alt hadde gått etter planen. Fjerde gang Tormod Morset kom

til folkebiblioteket i Trondheim, var den 1. november 1942. Der fikk han vite at Johanna Matheson var blitt arrestert av tysk sikkerhetspoliti kvelden før. Morset trakk seg raskt ut, og hadde flaks med at det ikke var satt ut oppassere.

Fra bak blendingsgardinene kunne naboene på Singsaker følge med i det som skjedde. Biltrafikk var ikke vanlig på nattetider, og de kunne se at tysk politi tok seg inn i Biskop Wexelsens gate 2 og kom ut igjen med Johanna og Thora Matheson. I styreprotokollen for folkebiblioteket er det kort ført inn som sak 9/43: *Det ble referert at 1ste assistent ved biblioteket, Johanna Matheson, den 31. oktober 1942 var blitt arrestert av det tyske sikkerhetspoliti. Melding om dette var straks sendt Sosialrådmannen.* Resten av livet tilbragte Johanna Matheson i tysk fangenskap.

Den første tida etter arrestasjonen, satt hun i kvinnefengselet i Munkegata 16 i Trondheim. Denne anstalten var underlagt Vollan kretsfengsel, som hadde Klostergata 9 som adresse. Seinere i fangenskapet ble hun flytta fram og tilbake flere ganger, noe som har vært på kreftene. Men jula 1942 ble i alle fall tilbragt i Munkegata 16. Siden august 1942 hadde Vollan med tilhørende kvinneavdeling hatt Anton Schwenk som øverste administrerende leder. Han var fra München, og får gjennomgående meget bra skussmål for måten han behandlet fangene på. Den kjente turneren Kåre Viken var den som ble holdt lengst i fangenskap på Vollan. I boka si om dette oppholdet, «Mer enn 1000 dager», forteller han om den respekten som fangene hadde for fengselets øverste ansvarlige. Viken besøkte Schwenk i Tyskland lenge etter krigen, og fikk da med seg en hilsen som Schwenk hadde fått fra to kvinnelige fanger, jula 1942. Reidun Heitlo hadde illustrert, mens Johanna Matheson hadde skrevet julehilsen:

Herrn Direktor Schwenk, Weihnachten 1942.

Zu An uns Gefangenen Sie freundlich sind und gut,

Und ruhig wir uns fühlen wenn in Ihrer Hut.

Ihr warmes Hertz wir fühlen, und Ihre grosse Güte,

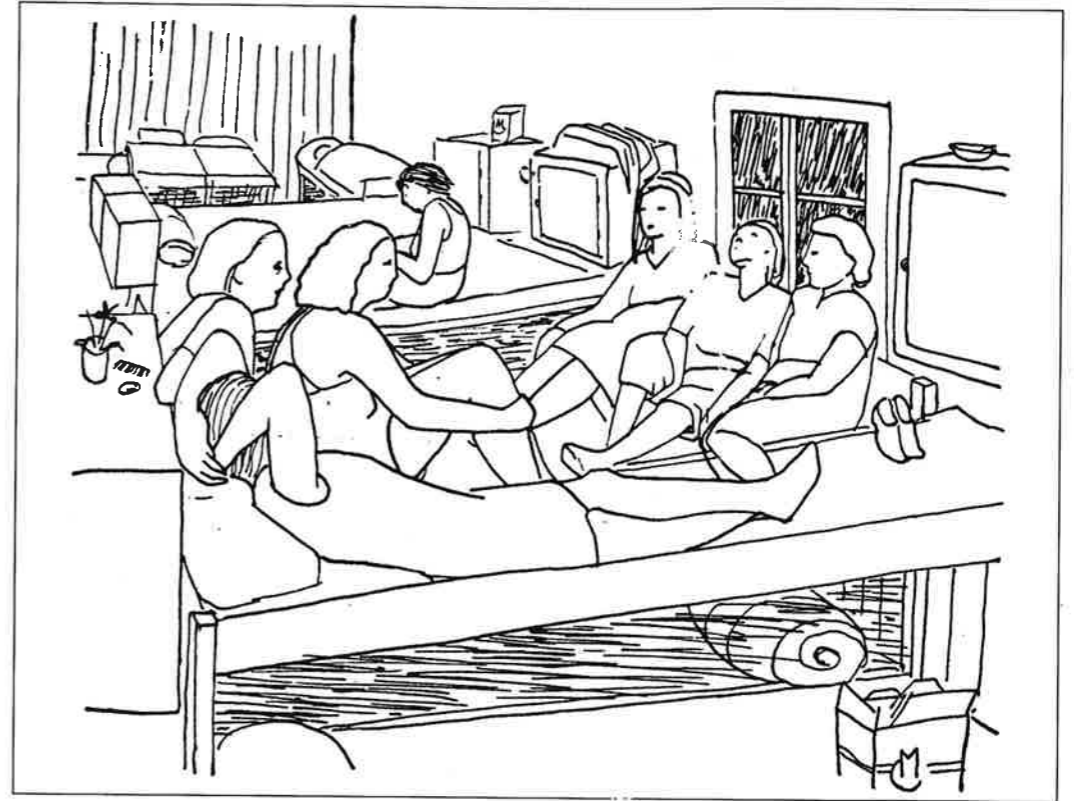
deshalb wir wünschen innig dass Gott immer Sie behüte,

Und nächstes Jahr dann zünden Sie zu Haus' die Weihnachtskerzen, dass wünschen wir beide aus dankbaren Herzen.

(Mot oss fanger er De vennlig og god/ og i Deres varetekt føler vi oss rolige/ Vi føler Deres varme hjerte og Deres store godhet/ Derfor ønsker vi inderlig at Gud alltid vil beskytte Dem/ Og neste år tenner De julelysene hjemme/ Det ønsker vi begge av taknemnlige hjerter.)

I april 1943 døde Sofie Matheson, 80 år gammel. Under soldateskorte fikk Johanna og Thora delta i bisettelsen i Trondheim. Deltakelsen var stor ved det siste farvel med «denne kjente hederskvinne», som måtte leve sitt siste halve år med begge døtrene i tysk fangenskap. Det hadde vært et tett forhold mellom de tre. Etter at mora nå var død, ble de to søstrene om mulig enda mer knyttet til hverandre.

Innen dette hadde Thora hatt et kort opphold på Grini, mens Johanna antakelig ble forvart i Trondheim og på Falstad fangeleir i Nord-Trøndelag. I november 1943 befant de begge seg på Falstad, og dette var utvilsomt et lyspunkt i alt det trøstesløse som fangelivet representerte. I desember ble de to, sammen med en håndfull andre kvinner og en større kontingent mannlige fanger, plutselig sendt til Oslo. Ved Møllergata 19 ble de skilt fra mennene, som skulle videre til leire i Tyskland. For Johanna, Thora og de andre gikk turen til Grini. Grini, egentlig statens kvinnefengsel Ila

Fra kvinneavdelingen, Grini. Tegning: Sigrid Maseng.

Fra boka Kvinner på Grini, 1945.

i Bærum, ble tatt i bruk som fangeleir av tyskerne på forsommeren 1941, og ble snart den sentrale anstalten på dette området i Norge. På dette tidspunktet begynte kapasiteten, særlig på kvinnesida, å bli sprengt. Det var nå langt flere mennesker oppbevart der enn det som opprinnelig var planlagt. Et trekk ved Grini, var at forholdene gjennomgående var verre for de kvinnelige enn for de mannlige fangene. Kvinnene hadde det trangere, hadde mindre bevegelsesfrihet, og ikke så gode muligheter for kontakt med omverdenen, som mennene. Typiske kvinneoppgaver på Grini var vask og vedlikehold av tøy, da særlig uniformer. Oppi all fornedrelse, knapphet, kummerlighet og nød som rådde på Grini, får en inntrykk av at samholdet var sterkt, og at dette var en helt avgjørende faktor i kampen for å holde motet oppe. En satt tross alt innesperret i eget land.

Thora Matheson satt på Grini til freden kom. Hun ble en sentral person blant de kvinnelige fangene. Fra sommeren 1944 ble hun arbeidsleder for vaskekjelleren. Arbeidet ble organisert og lagt til rette på en måte som gjorde at det, stikk i strid med tradisjonene, ble attraktivt å ha sitt daglige virke der.

Mye tyder på at Johanna ble skilt fra Thora etter bare ei uke på Grini, og at hun atter ble sendt til Trøndelag. Dette er ikke lett å si helt sikkert, men Johanna har i alle fall to forskjellige fangenummer i registrene fra Grini. Det første samsvarer med Thoras, mens det andre indikerer ny ankomst til Grini den 9.5.1944.

Under hele Grinis historie gikk det en jevn strøm av fangetransporter til de mer fryktede konsentrasjonsleirene lenger sør i Europa. Bestemmelsesstedet for kvinnene som ble

sendt avgårde, var gjerne leiren Ravensbrück i det nordøstlige hjørnet av Tyskland, ca. 8 mil nord for Berlin. Dette er karakterisert som tidenes største kvinnelige fangeleir. Opprinnelig var den planlagt til å ta imot 6-7000 fanger. Men mot slutten av krigen kan det ha vært så mange som 40000 personer samlet der. Av totalt ca. 132000 fanger som var innom denne redselsleiren, kom ca. 92000 ikke derfra i live.

Pr. sommeren 1944 begynte de fleste å håpe og tro at krigen gikk mot slutten, og samtidig at den siste transporten fra Grini til leirene i Europa var gått. Været var fint, og motet var godt. Fangeoppholdet begynte likevel å tære på de som hadde sittet lenge. Johanna Matheson hadde gitt inntrykket av ei sterk og uredde kvinne, som ofte ga trygghet og styrke til yngre medfanger. Det var nå tydelig at gjenforeninga med søstera var av stor betydning for henne. Det kom vel derfor som noe av et sjokk at det plutselig ble satt opp nok en transport med fanger fra Grini til Tyskland, med avreise den 6. juli 1944. Med i transporten var ca. 160 menn og 6 kvinner. Johanna Matheson var en av de seks. Også søster Thora var opprinnelig med på lista over de som skulle sendes. Men leirledelsen anså henne som såpass viktig for den daglige donten rundt vasketjenesten, at hun ble holdt tilbake. Det var vondt å se de to søstrene, som betydde så mye for hverandre, ta avskjed. Det kan virke som om dette ga Johanna en avgjørende knekk. Forsendelsen sørover foregikk med båt og med tog, og skjebnefellene fikk inntrykket av at motstandskraft og livsmot ikke var som det burde ha vært foran de store påkjenningene som nå lå foran dem.

Møtet med Ravensbrück kom som et sjokk på de fleste som hadde Grini som sin vesentligste fengsels erfaring. Tilværelsen på Grini hadde et innslag av menneskelig balanse: Mellom arbeid og fritid, mellom næring og arbeid. Der hadde det vært bra muligheter for å opprettholde en viss hygienisk standard, og det var til og med mulig å bruke egne, private klær.

Ravensbrück var nokså totalt forskjellig. Sommeren 1944 var det en enda bråere overgang å komme dit enn det hadde vært før. Leiren var som ei maurtue. Alt måtte deles med mange andre, og det var knapt av alt som er livsnødvendig, både psykisk og fysisk. Kvinnene i Ravensbrück ble også vurdert som en arbeidsressurs for den tyske krigsmaskin. Fangene ble sortert etter arbeidsdyktighet, og satt til arbeid av forskjellig karakter ut ifra dette. De yngste og friskeste ble sendt til arbeidskommandoer knyttet direkte til krigsindustrien. Krigsfangene var slaver, og et firma som for eksempel Siemens etablerte seg i nær tilknytning til leiren og kjøpte billig arbeidskraft fra SS.

De norske i leiren gjorde det de kunne for å passe på hverandre, ta seg av de nyankomne, og legge forholdene best mulig til rette. Men livet og arbeidet i leiren var hardt. De fleste ble nokså avkrefte, og etter hvert ble den viktigste oppgaven for hver enkelt å passe på seg sjøl.

Ved ankomst Ravensbrück i juli 1944 var ikke Johanna Matheson frisk. I boka «Tilgi- men glem ikke» fra 1947 har den norske fangen Sylvia Salvesen skrevet et lite kapittel om Johanna Matheson. Salvesen var knyttet til *Revier* (syketjenesten) og gjorde notater fra dag til dag:

(De nyankomne) var på «Zugangsblock» - og gjennomgikk den forferdelige første tid i leiren, som vi norske, som nå var gammelkjente med forholdene her, ikke kunne spare dem for. Bare lette litt ved å bringe litt mat og klær, og først og fremst sette dem litt inn i forholdene og inngi dem mot. For nå var det nok verre å være «Zugänge» enn da vi kom med en av de tidlige transportene.

Johanna er syk, og vi vet det er så å si umulig å få «Zugänge» innlagt på en av sykeblokkene i de første dager etter at de er kommet. Kun hvis

de er dødsyke, blir de muligens fjernet fra Zugangsblocken, og da vet vi hvilken risiko de løper (...) Tempoet i leiren er nå kommet ytterligere opp, og ordren er øyensynlig at alt som kan krype og gå skal til fabrikkene. Nå velger og vraker de ikke lenger ved uttagningen til krigsviktige fabrikker. De tar rubb og stubb, gamle og svake- Det tredje rikes døds-kamp er begynt.

Det viste seg at alle de nyankomne skulle sendes videre til harde industrikommandoer. På *Revier* kunne de manipulere litt med disse listene, under henvisning til sykdom o.l. Men de torde ikke holde unna mer enn en fra forordningene, og ingen av dem var spesielt sterke etter langt fangenskap og strabasiøs forsendelse og ankomst til Tyskland. Sylvia Salvesen skriver videre:

Jeg går med beskjeden til blokken. Nei, de vil nok ikke trekke lodd. -Johanna protesterer, men de andre er enige om at hun og hun alene må bli; hun er den som er syk og svak i øyeblikket. Å gå i transport i de første dager for henne er utelukket, det ville etter menneskelig beregning være den visse død. De er urokkelige i sin beslutning. Johanna forsøker å late som om hun er kjekkere enn hun er, men feberer er så sterk, at hun neppe klarer å stå på benene. - Så ble Johannas reisefeller (som alle var fra 7 til 21 år yngre enn henne) sendt ut i det uvisse, men de skulle alle komme fra oppholdet med livet i behold. Johanna lå alene igjen på blokken blant de fremmede. Hun var så rørende takknemlig over å ha fått lov å bli, - lykkelig over å ha sånne kamerater, stolt over dem (...) Johanna kom seg, og var glad over senere å komme på blokk sammen med norske venner. Johanna Matheson ble satt til søm- og syarbeid i leiren. Men snart ble hun syk igjen: Det var også vanskelig å komme seg i Ravensbrück. De alminnelige arbeidsforhold og blokkene ble stadig verre, og selv om vi nå hadde pakker og det hjalp storartet, ialfall rykkevis, med hensyn til ernæringen, så

var det for en som var syk som Johanna nesten utelukket å komme til krefter igjen (...) Hun er kommet oss alle så nær. Hennes vinnende personlighet, hennes tålmodighet under smerter og lidelser, hennes evne til å slutte vennskaper midt under all denne elendigheten har gjort at vi alle i henne ser en dyrebart venn, som har hjulpet oss til å holde motet oppe, og gjort oss stolte over å tilhøre samme nasjon som henne.

De sparsomme diagnosene gikk i retning av septisk angina. Under andre omstendigheter hadde det vært håp. Johanna Matheson fikk etter måten bra behandling, men tilfellet ble ansett som håpløst. Livet ville ikke stå til å redde. Sylvia Salvesen skriver videre: *Jeg har de siste kvelder hver dag brakt litt ekte te til Johanna. Ekte te slapp ellers aldri igjennom, men en liten pakke hadde unngått deres oppmerksomhet. Jeg ser Johanna første gang hun kjente duften av te. Hun sitter støttet opp av sin sengekamerat, en utlending som gjorde alt for å hjelpe henne. Et smil går over Johannas ansikt. «Te! takk!» Takk kan sies på så mange måter. Ingen kunne si takk som Johanna. Hun takket for at hun hadde fått lov å være sammen med norske venner og ikke hadde måttet forlate leiren. Hun takket for legens omsorg, - legen som syntes hun intet hadde maktet- hun takket sin sengekamerat. Hun takket Gud for det liv hun nå måtte forlate. Hun takket for at hun fikk lov å gå videre. Hun var så trett, så dødstrett. Hun lærte oss hva takknemlighet er for en skjønn og vidunderlig gave.*

Flere av de norske kvinnene som overlevde Ravensbrückoppholdet, har skrevet ned sine inntrykk og minner. Også Lise Børsum har skildret Johanna Mathesons siste timer: *På blokk 7 døde Johanna M. Hun hadde vært på sykeblokk og kommet ut igjen med sykemelding. Så ble hun plutselig meget dårligere. Legene på blokk 7, to jugoslaviske kvinner, var bekymret. Johannas symptomer var*

uklare. Først for sent forsto de at det var septisk angina. Det gikk på tre-fire dager, og hun lå bevisstløs det siste døgnet. Vi var inne hos henne den kvelden vi skjønnte hun skulle dø. Det var like før annen uling, så vi hadde liten tid. Ingen av oss fikk være hos henne om natten. Hun lå på siden med ansiktet vendt fra oss, og vi så bare profilen av det vakre ansiktet hennes. Vi sto en liten krets om sengen, det var halvmørkt der hun lå i første etasje. Så måtte vi gå.

Selv om opplysningene spriker noe, er den 15. november 1944 oppgitt som Johanna Mathesons dødsdato, vel 4 måneder etter at hun ankom Ravensbrück. Hun ble kremert 24 timer seinere.

Ad omveier nådde nyheten om Johannas død også Grini. De innvidde holdt beskjedent skjult for Thora til over jul. Thora arbeidet seg gjennom sorgen, og lot ikke tankene få lov til å romstere. Det var karakteristisk for henne at hun aldri mistet fatningen, i store som i små ting. Thora Matheson (Næs) døde i Trondheim den 31. oktober 1991, 85 år gammel.

*****

Av 5125 undersøkte fanger fra Grini, var 3 registrert som *bibliotekar*. Ca. 10 % av de norske kvinnene som ble sendt til Ravensbrück, kom ikke ifra oppholdet i live. Etter krigen ble det slått fast at Johanna Matheson var den eneste norske bibliotekar som ga sitt liv som følge av aktivt motstandsarbeid. Det var derfor ikke unaturlig at Norsk Bibliotekforening høsten 1945 begynte å arbeide med planer om å opprette et «Johanna Mathesons Minnefond». Fondet skulle kunne dele ut stipender til utdanningsøskende innen bibliotekfaget, - *For å hedre hennes minne, og for å gi andre unge mennesker høve til å ta opp det arbeid hun satte slik pris på og ble avbrutt i.* En initiativkomite ble nedsatt, og det ble sendt ut invitasjoner til å tegne seg for bidrag til

fondet. I et opprop til bibliotekene het det bl.a.: *Som stand må vi si at vi bibliotekarere slapp lett fra krigen og okkupasjonen. Noen av kollegene satt inne i kortere eller lengere tid, og noen mistet sine stillinger. Men alle slapp fra det med livet, alle unntagen vår kollega Johanna Matheson ved Trondheim folkebibliotek. Hun ble den som måtte gi det største offeret. Og derfor blir hun stående som et symbol for oss andre, og det faller naturlig for oss å samles om hennes navn og la det få leve i et fond.* Det kom inn bidrag fra mange bibliotekmiljøer rundt omkring i landet, like som fra Johanna Mathesons slekt og venner. Fangevenner fra Grini sendte penger, og ved Trondheim folkebibliotek ble det lagt ut lister der bibliotekbrukere kunne skrive seg for små og større beløp. Blant de ansatte i byens bokhandlere ble det samlet inn midler, og Trondheim kommune bidro med 5000 kr. til etableringa av minnefondet. Også andre kommuner sendte bidrag. Da statuttene for fondet ble satt opp i 1947, var grunnkapitalen på vel 15000 kr. I årene som fulgte, ble det jevnlig utlyst og fordelt stipender i tråd med ønsket om at pengene skulle brukes til personlig skolering og utvikling innen bibliotekfag. Utdelte beløp var til å begynne med 500 kr., seinere økt til 1000 kr. I følge statuttens § 3 skulle stipendet utdeles hvert år den 15. november, Johanna Mathesons dødsdag.

I 1990 ble Johanna Mathesons Minnefond slått sammen med 4 andre fond under Norsk Bibliotekforening. Hver for seg ga de ikke lenger avkastning som kunne sies å tilgodese formålene på en rimelig måte. Norsk Bibliotekforenings landsmøte i Tromsø 1990 vedtok derfor å opprette stiftelsen «Norsk Bibliotekforenings fond», fundert på de fra tidligere eksisterende fond. I det nye fondets § 3 heter det at fondet skal brukes til stipend for medlemmer av NBF, til utvikling av faglig kompetanse. Intensjonene bak det opprinnelige Johanna Mathesons Minnefond lever derfor videre i det fusjonerte fondet.

Minnesmerke Ravensbrueck leir. (NTB)

JOHANNA MATHESON

Over jorden gikk et skred
som rev oss alle med.
En vårnatts skjære lys
ble brutt av mørkets gys.
Et kvelertak ble om oss lagt,
vi bøydes under voldshånds makt.

Som stjerner på en høstnatts hvelv
brøt lyset gjennom mørket frem
fra dem som ville gi seg selv-
Johanna, du var en av dem.
Som himmelstrålen, enkel, klar,
kom kravet til deg fra ditt land,
og ditt rene hjertes svar
det var å følge, hel og sann.
Som strålen selv, slik var din veg.
Du fulgte der den førte deg.

Du lærte oss av det du led,
at vegen, den er *en*.
Den som vil eie sjelens fred,
må gå til strid for *den*.

Jeg hadde gjemt en liten ring,
en ganske uanselig ting.
Du skulle få den som et tegn
på dine venners hegn.
I ring om ring vi ventet deg
til freden og til frihet her.
En større venn har hentet deg-
Din frihet kan ei brytes mer.
Nå står en ring omkring din grav
og takker deg for hva du gav.

Trondheim i februar 1945.
Gudny Normann Andersen.

Denne minneteksten sto på trykk i *Urd*, nr. 8, 15. september 1945.

KILDER.

Flere personer har bidratt med opplysninger som vi har hatt nytte av under arbeidet med dette heftet. Dette gjelder særlig slektninger av Johanna Matheson, samt folk som kom i kontakt med henne under krigen. Takk til alle!

Arkivmateriale ved Trondheim folkebibliotek har vært en verdifull kilde, likesom ei lang rekke trykte kilder. Vi nevner spesielt følgende bøker, som har gitt oss konkrete opplysninger om Johanna Mathesons liv etter 1940:

Børsum, Lise: Fange i Ravensbrück. Gyldendal, 1946.
- Kapitlet Leger og sykepleie.

Griniboken. 2 bind. Gyldendal, 1946-47.
- B.2, i delen Fangesamfunnet: Avsnittet Kjellersjefen Thora, i kapitlet Episoder i kvinneavdelingen.

Hansson, Per: -og tok de enn vårt liv. Gyldendal, 1963.
- Kapittel IV.

Ottosen, Kristian: Kvinneleiren. Aschehoug, 1991.
- s. 124, s. 282-83.

Salvesen, Sylvia: Tilgi- men glem ikke. Aschehoug, 1947.
- Kapitlet Sykeblokkene. Johanna Matheson. Bortsett fra i innholdsfortegnelsen blir det skrevet Johanne. Vi har korrigert dette i sitatene fra boka.

Viken, Kåre: Mer enn 1000 dager. Cappelen, 1984.
- Avsnittet Anton Schwenk.